

Ірина Скриль

к. геогр. н., доцент, начальник відділу краєзнавства КЗ «Харківська обласна станція юних туристів»
Харківської обласної ради,
вул. Танкопія, 15/2, м. Харків, 61091, Україна
e-mail: skril403@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2010-0872>

Наталія Добровольська

к. геогр. н., методист відділу краєзнавства КЗ «Харківська обласна станція юних туристів»
Харківської обласної ради,
вул. Танкопія, 15/2, м. Харків, 61091, Україна
e-mail: natalie.dobrovolskaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5583-2179>

Юрій Кандиба

к. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства імені Костянтина Немця,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: yuriy.kandyba@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1155-057X>

ФОРМИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано особливості туристсько-краєзнавчої роботи у Харківській області в умовах воєнної агресії російської федерації. Охарактеризовано основні напрями організації освітньої діяльності закладів позашкільної освіти, серед яких виділено, зокрема, національно-патріотичний та туристсько-краєзнавчий. Аналіз динаміки активності туристсько-краєзнавчої діяльності учнівської молоді показав, що за період з 2019 по 2023 рр. у Харківській області кількість гуртків та їх вихованців скоротилась більш ніж удвічі.

У структурі туристсько-спортивних гуртків найбільша частка вихованців припадає на пішохідний туризм, велотуризм, спортивний туризм, спортивне орієнтування. Серед туристсько-краєзнавчих гуртків найбільше вихованців відвідують гуртки у сфері науково-дослідницької діяльності, екологічного краєзнавства, народознавства, історичного та географічного краєзнавства.

Внаслідок воєнної агресії рф у Харківській області (без урахування обласного центру) від бойових дій чи окупації постраждало або припинило функціонування понад 30% закладів позашкільної освіти. Найбільше постраждали заклади Куп'янського району, в якому наразі не працює жоден із 5 позашкільних центрів. В Ізюмському районі функціонують 3 із 6 центрів позашкільної освіти, у Харківському – 6 із 9, у Лозівському і Богодухівському – 5 із 6, у Чугуївському 7 із 8, у Красноградському районі функціонують усі 6 центрів.

Пріоритетними напрямками позашкільної освіти у Харківській області має бути національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання, що надзвичайно актуально в умовах воєнної агресії рф. На деокупованих територіях необхідно відновлювати центри позашкільної освіти та розвивати краєзнавчу роботу з учнівською молоддю.

Ключові слова: краєзнавство, туристсько-краєзнавча робота, національно-патріотичне виховання, заклади позашкільної освіти, туристсько-краєзнавчі гуртки.

Як цитувати: Скриль, І., Добровольська, Н., Кандиба, Ю. (2024). Форми туристсько-краєзнавчої роботи у Харківській області під час воєнного стану. *Часопис соціально-економічної географії*, 36, 94-102. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2024-36-09>

In cites: Skryl, I., Dobrovolska, N., Kandyba, Yu. (2024). Forms of tourist and local studies work in Kharkiv region during the martial state. *Human Geography Journal*, 36, 94-102 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2024-36-09>

Постановка проблеми. Патріотизм формується на основі захоплення рідним краєм. В умовах воєнного стану національно-патріотичне виховання набуло особливої актуальності. Важливим завданням для краєзнавців стала активізація роботи за цим напрямком, а також опікування питаннями збереження історико-культурної спадщини, реєстрації зруйнованих і пошкоджених пам'яток української культури, безпеки музейних, бібліотечних збірок і колекцій, розширення просвітницької роботи. Питання взаємозв'язку краєзнавчих досліджень і освітньої галузі

набуло нового значення з початком повномасштабної війни.

Воєнне сьогодення особливо загострило проблеми україноцентричного характеру, де краєзнавство виступає вагомим складовою сучасних світоглядних орієнтирів в українському суспільстві. Необхідність поглиблювати та удосконалювати краєзнавчу складову освітнього процесу зумовлена сучасним воєнним станом та ефективним продукуванням світоглядних цінностей молоді засобами краєзнавства.

Це забезпечує патріотичне ставлення молодих громадян держави до рідного краю, сприяє відродженню в них історичної пам'яті та формування суспільної свідомості.

Ці питання набувають особливої актуальності в роботі з учнівською молоддю, важливу роль у цьому процесі відіграють заклади позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку.

Аналіз попередніх досліджень. Проблематика туристсько-краєзнавчої роботи досить широко представлена у науковій і навчальній літературі географічного, історичного та педагогічного спрямування. Для закладів загальної середньої освіти впроваджено навчальні програми з історії, які містять теми з краєзнавства [5]. Для здобувачів вищої освіти спеціальності «Середня освіта (Історія)» розроблено методичні рекомендації з дисциплін «Основи шкільного краєзнавства» [6], «Організація краєзнавчої роботи учнів у школі» [10]. Проводяться численні наради і науково-практичні конференції, присвячені організації краєзнавчої роботи у закладах загальної середньої та вищої освіти, закладах, що займаються туристсько-краєзнавчою діяльністю [3].

Зокрема, на Всеукраїнській нараді з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти, О. Реєнт наголосив про стратегічне значення для розвитку держави і суспільства освітньої галузі та її краєзнавчого сегменту, які, як показують сьгоднішні події в Україні та ганебні дії загарбників на окупованих територіях стосовно знищення підручників з української історії та запровадження в школах викладання російської історії, тісно пов'язані з питаннями національної безпеки. Необхідність поглиблювати та удосконалювати краєзнавчу складову освітнього процесу обумовлена сучасним воєнним станом та ефективним продукуванням засобами краєзнавства світоглядних цінностей молоді, забезпечення цілісного ставлення молодих громадян держави до рідного краю, сприяння відродженню в них історичної пам'яті та формування суспільної свідомості. О. Реєнт підкреслив, що краєзнавство є важливим світоглядним інструментом утвердження гуманістичних цінностей в суспільстві, особливо у молодих людей [1].

Вагомий вклад у дослідження проблем та організації туристсько-краєзнавчої роботи роблять і географи. Особливості краєзнавчо-туристичної діяльності учнівської та студентської молоді в Харківській області висвітлені у праці [8]. У статті досліджено основні напрями роботи з молоддю в Харківській області на прикладі Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради, проаналізовано діяльність гуртків туристсько-краєзнавчого та краєзнавчого напрямків в Харківській області. У праці [7] розкрито особливості організації та проведення екскурсійних і польових досліджень у навчальному процесі географії учнів закладів загальної середньої освіти, де, зокрема, піднімаються і питання позашкільної туристсько-краєзнавчої роботи. Державна політика деколонізації, деколонізації і дерусифікації актуалізує дослідження топонімів Харківської області, що представ-

лено у праці Н. Добровольської і І. Скриль [2]. В. Редін і І. Скриль досліджували вплив російської воєнної агресії на культурну спадщину Харківщини [11].

На основі аналізу попередніх досліджень можна зробити висновок, що наразі недостатньо вивчено особливості туристсько-краєзнавчої роботи на Харківщині саме в умовах воєнного стану, чому й присвячена дана стаття.

Виклад основного матеріалу. Знання людиною минулого власної сім'ї, роду, загалом історії свого народу – це вагомий компонент формування цивілізації. Краєзнавству належить у наш час важлива роль у освітній галузі саме як людиноцентричному компоненту. Краєзнавство, спираючись на близькі для розуміння учнів конкретні приклади місцевої історії, отримані під час екскурсії, факультативних занять, гурткової роботи, написання рефератів, підготовки доповідей, науково-дослідницьких робіт, дає загальне розуміння історичного процесу, формує критичне мислення, розвиває логіку пізнання. Але цього було б недостатньо, якщо б краєзнавча робота базувалася тільки на засвоєнні теоретичних знань. Вона повинна носити і практичний характер, розвивати в учнів уміння працювати з літературою, різноманітними джерелами, здійснювати пошук, дослідження, опис. Активна участь школярів у краєзнавчій роботі є чудовим засобом виховання учнівської молоді, сприяє громадянському та духовному розвитку, формуванню інтелектуального потенціалу України, справжнього патріота та захисника своєї рідної землі. В умовах воєнного стану краєзнавчий аспект у навчально-виховній роботі в закладі позашкільної освіти набуває особливої ваги, змінюються форми, зміст та організація краєзнавчої роботи.

Відповідно до Листа МОН України розроблені Рекомендації щодо організації освітньої діяльності закладів позашкільної освіти за основними напрямами у 2023/2024 навчальному році, наведені нижче.

Національно-патріотичний напрям позашкільної освіти. У підсумкових Всеукраїнських етапах (турах) заходів з національно-патріотичного виховання та туристсько-краєзнавчої роботи у 2023/2024 навчальному році взяли участь близько 10 тис. вихованців закладів позашкільної освіти. Координатором цих всеукраїнських заходів є Український державний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді (далі – УДЦНП-ВКТУМ). При організації освітнього процесу з національно-патріотичного виховання закладів позашкільної освіти необхідно орієнтуватися на виховання всебічно розвиненої особистості, здатної творчо мислити, самостійно і колективно виконувати суспільно важливі завдання, активно творити в духовній і матеріальній сферах, адекватно реагувати на виклики сучасності, пов'язані з боротьбою українського народу за незалежність.

Для досягнення зазначеної мети ми пропонуємо роботу за такими напрямами:

1. Формування української національної ідентичності.
2. Вивчення державної та етнічної території

українського народу.

3. Військово-патріотичне виховання.

Перший напрям роботи включає в себе:

- вивчення етногенезу українців;
- вивчення культури українців (у т.зв. «широкому» розумінні поняття «культура»);
- вивчення творчого внеску українців у розвиток світової цивілізації;
- вивчення «проблемних» питань історії відносин українців з неукраїнцями.

Другий напрям роботи – краєзнавчий – включає в себе:

- поглиблення набутих у школі знань про державну територію України, її формування, адміністративний поділ, етнорегіональні особливості, кордони, природні ресурси та їх значення для забезпечення життєдіяльності українців, геополітичні інтереси держави Україна;

- ознайомлення з етнічною територією українців, становищем етнічних українців на тих її частинах, які нині не перебувають у складі держави Україна;

- набуття практичних навичок природоохоронної діяльності.

Третій напрям включає в себе:

- вивчення історії українського війська;
- ознайомлення учнів з міжнародним гуманітарним правом та особливостями його застосування на території України в історичній ретроспективі;
- Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»);
- пошукову роботу;
- вшанування пам'яті героїв різних часів боротьби за волю українського народу та незалежність нашої держави.

Найважливішим напрямом роботи з національно-патріотичного виховання є організація та проведення Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), що є важливим елементом у виховному процесі закладів освіти.

Туристсько-краєзнавчий напрям. Головною складовою діяльності закладів освіти туристсько-краєзнавчого напрямку є організація освітнього процесу за новими навчальними програмами відповідного змісту, що схвалені рішенням експертної комісії з позашкільної освіти у 2022/2023 навчальному році. Навчальні програми охоплюють найважливіші напрями краєзнавчих досліджень та видів спортивного туризму і спортивного орієнтування.

Важливо наповнювати освітній процес різними за змістом та цікавими за формами роботи заходами:

- туристсько-спортивні походи;
- краєзнавчі експедиції, акції, конференції;
- конкурси та вікторини;
- табірні зміни в режимі навчально-тренувальних зборів;
- змагання з пішохідного, водного, велосипедного, лижного, гірського туризму;
- у міжсезоння організувати змагання в приміщеннях;
- запроваджувати різноманітні змагання з орієнтування.

Необхідно приділяти увагу залученню дітей і

молодь з інвалідністю до спортивно-туристських заходів. Програми роботи з такими вихованцями з'являються у практичній діяльності закладів позашкільної освіти. Включення в освітній процес практичних занять і масових заходів сприяє як закріпленню знань, умінь і навичок, так і реалізації компетентностей, задекларованих у навчальних програмах, що, у свою чергу, сприяє формуванню особистості вихованця. Важливо також набуті знання і практики роботи використовувати в дистанційній формі, зацікавити роботою дітей сільської місцевості, постійно дбати про якнайбільше охоплення дітей різноманітними формами роботи.

При проведенні будь-яких масових заходів з дітьми та учнівською молоддю (змагань, зльотів, таборів, походів, експедицій тощо) необхідно враховувати наявність укриттів у місцях їх проведення та отримувати дозвіл в державних (військових) адміністраціях на їх проведення. Для визначення можливих територій для проведення заходів слід користуватись інформацією щодо обмежень відвідування лісових масивів, яка розміщується на сайті Державного агентства розвитку туризму.

Закладам позашкільної освіти доцільно керуватися щорічними Постановами Верховної Ради України щодо важливих ювілейних дат, подій, увічнення пам'яті історичних постатей українського народу як у всеукраїнському, так і регіональному вимірах.

Все це дає можливість проводити краєзнавчі акції, експедиції, тематичні конференції, конкурси і вікторини, що сприяє організації системної краєзнавчої роботи.

По завершенню навчального року важливо визначати стан оволодіння вихованцями навчальним матеріалом з метою визначення перспектив їх навчання – переведення до наступного року чи рівня навчання. З цією метою можна використовувати різноманітні форми та прийоми, зокрема Гугл-форми, комп'ютерні тестові конструктори тощо. При цьому доцільно використовувати різноманітні типи завдань, зокрема не обмежуватись тестами з вибором однієї правильної відповіді. Також варто давати ситуаційні завдання, використовувати кластерну форму побудови тестових завдань тощо.

В умовах сьогодення, коли триває широкомасштабна війна росії проти України, актуальними стали такі теми: «Герої Небесної Сотні», «Герої не вмирають», «Волонтерський рух», «Діти-переселенці». «Ми – Україна», «Міста-герої», збір краєзнавчі матеріалів про міста Ірпінь, Буча, Ізюм, Бахмут, Маріуполь.

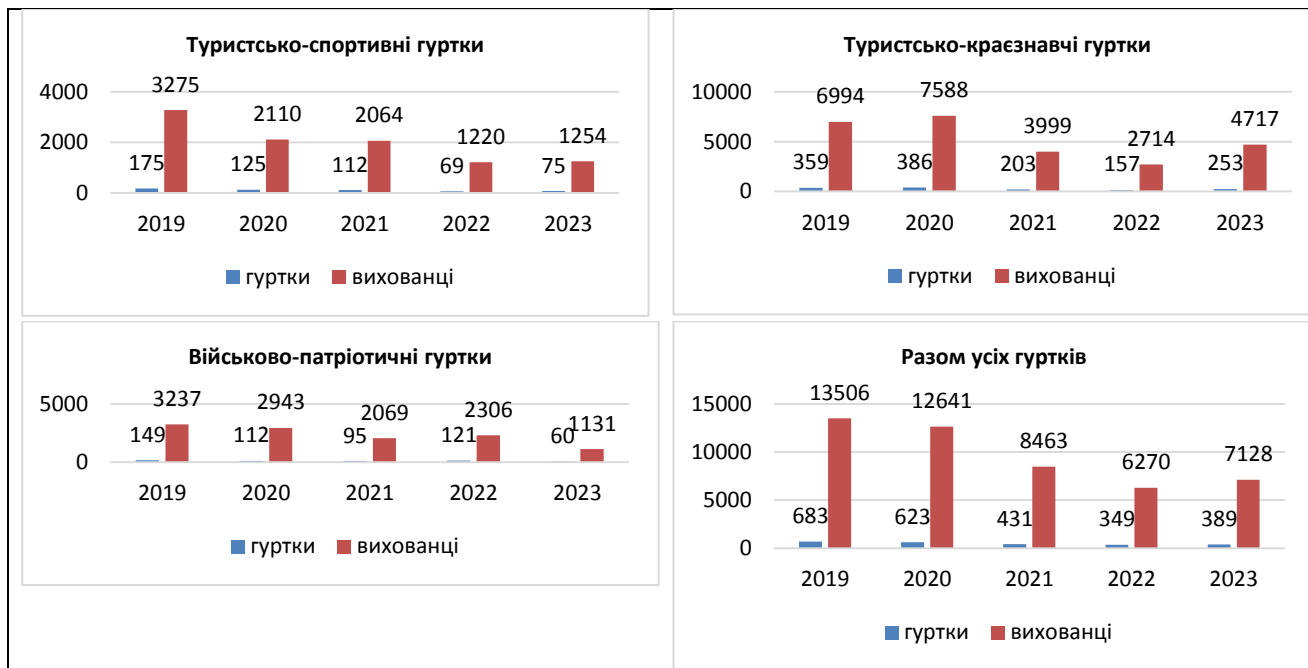
В Харківській області центром організації національно-патріотичної і туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю є Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради.

Проаналізуємо, як змінювалась кількість гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку та їх вихованців за період 2019 – 2023 рр. у Харківській області (рис. 1).

За період 2019 – 2022 рр. характерне скорочення кількості туристсько-спортивних гуртків із 175 до 69, а кількість їх вихованців із 3275 до 1220, тобто в середньому у 2,5 рази. Це пояснюється впливом пан-

демії Covid-2019, яка практично паралізувала туристсько-рекреаційну діяльність. І, відповідно, скоротилась кількість гуртків та їх вихованців, які втратили можливість реалізувати свій інтерес у туристсько-

спортивній сфері. Другим чинником скорочення гуртків та зменшення кількості їх вихованців є повномасштабна агресія російської федерація з 24.02.2022 р.

Рис. 1. Кількість гуртків та вихованців у них у Харківській області за 2019 – 2023 рр.
Fig. 1. The number of clubs and their pupils in Kharkiv region for 2019-2023

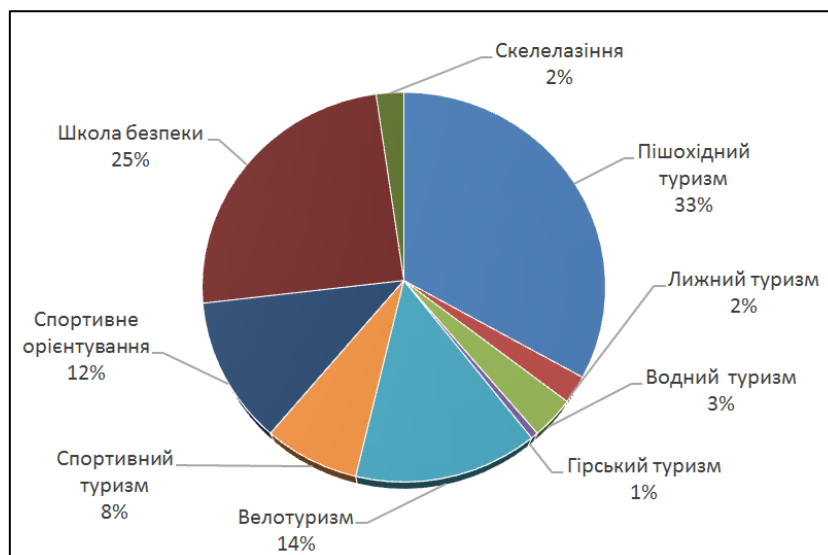
Щодо гуртків військово-патріотичного виховання, їх кількість зменшилась із 149 (3237 вихованців) у 2019 р. до 95 (2069 вихованців) у 2021 р., тобто у 1,5 раза. Після деякої активізації роботи з військово-патріотичного виховання у 2022 р., у подальшому відбулося скорочення кількості гуртків та їх вихованців більш ніж удвічі (2023 р.). Це є загрозливою тенденцією, оскільки в умовах війни наголос має бути перш за все на національно-патріотичному вихованні.

Кількість туристсько-краєзнавчих гуртків з 2019 до 2022 р. зменшилась з 359 до 157 (у 2,3 раза), а кількість вихованців у них з 6994 до 2714 (у 2,6 раза). Проте для 2023 р. характерне поживлення туристсько-краєзнавчої роботи в регіоні, що відображається відновленням роботи багатьох гуртків відповідного напрямку та збільшенням кількості вихованців у них. У порівнянні з 2022 р., у 2023 р. кількість туристсько-краєзнавчих гуртків зросла до 253 (або в 1,6 раза), а кількість вихованців у них – 4717 (або в 1,7 раза). Таке зростання зумовлене, з одного боку, відновленням туристсько-краєзнавчої роботи на деокупованих територіях Харківської області, а з іншого – зростанням інтересу до вивчення рідного краю, його природи, історії та культури в умовах переоцінки історичного минулого у рамках державної політики дерусифікації та деколонізації. Показники «воєнного» 2023 р. перевищують навіть показники «ковідного» 2021 р.

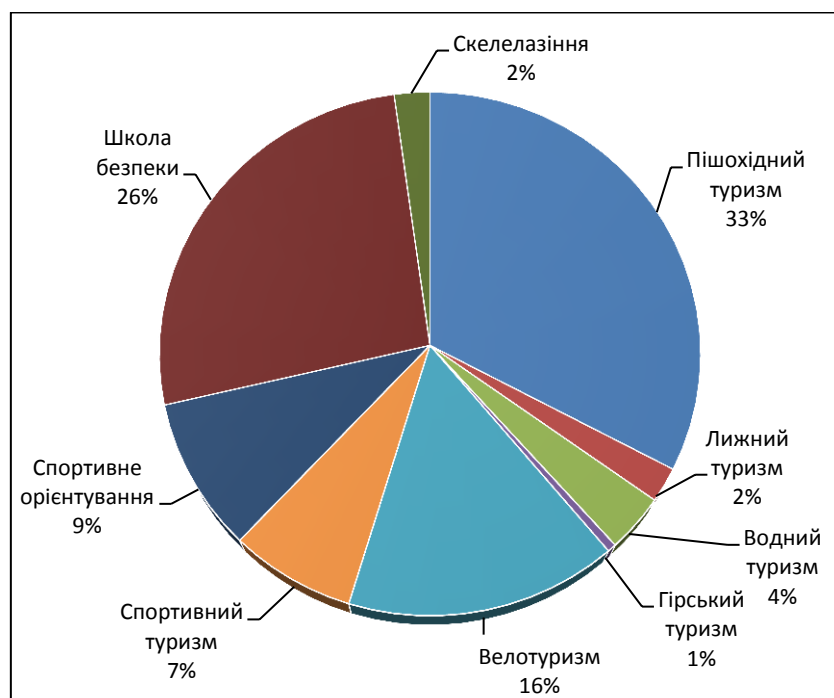
Загалом по усіх гуртках позашкільної роботи у Харківській області спостерігалась динаміка їх скорочення з 2019 до 2022 р. з 683 до 349, по вихованцях – з 13506 до 7128, або майже вдвічі.

Отже, повномасштабна агресія росії 2022 р. внесла свої корективи у туристсько-краєзнавчу діяльність у Харківській області. Незважаючи на окупацію близько чверті території Харківської області у 2022 р. і руйнування частини закладів загальної середньої та позашкільної освіти, загальна кількість гуртків та вихованців у них збільшилась з 2022 до 2023 р., відповідно, з 349 до 389 (гуртки) і з 6270 до 7128 (вихованці), або на 11-13%. Таке зростання пов'язане, насамперед, з підвищенням уваги до краєзнавчих досліджень Харківщини, зростанням інтересу до пізнання рідного краю в умовах агресії сусідньої держави.

У 2019 р. у структурі туристсько-спортивних гуртків у Харківській області провідні місця займали гуртки за напрямками пішохідного туризму (33% гуртків і 33% вихованців у них), школи безпеки (25% і 26% відповідно), велотуризму (14% і 16% відповідно), спортивного орієнтування (12% і 9% відповідно) (рис. 2, 3). На ці напрями припадало загалом 84% гуртків та вихованців у них. Решта напрямів туристсько-спортивної роботи не набули значного поширення у Харківській області, що пов'язано з особливостями природних умов регіону (гірський, лижний, водний туризм, скелелазіння тощо).

Рис. 2. Кількість туристсько-спортивних гуртків різного спрямування у Харківській області у 2019 р.
Fig. 2. The number of tourist and sports clubs of various directions in Kharkiv region in 2019

Рис. 3. Частка вихованців у гуртках різного спрямування у Харківській області у 2019 р.
Fig. 3. The share of pupils in clubs of different orientations in Kharkiv region in 2019

У 2023 р. відбулися зміни у структурі туристсько-спортивних гуртків. За часткою вихованців гуртків провідне місце, як і раніше, займає пішохідний туризм (29%), практично не змінилися частки велотуризму (15%) та спортивного орієнтування (9%). Суттєво зросла частка вихованців у гуртках із спортивного туризму (з 7% до 11%), скелелазіння (з 2% до 7%), набув розвитку фізкультурно-спортивного напрям (10% вихованців). Значно скоротилась частка вихованців у гуртках школи безпеки (з 26% до 8%), що є неприпустимим в умовах воєнної агресії росії, яка несе безпосередню загрозу життю і здоров'ю жителів регіону (обстріли, мінування, руйнування тощо) (рис. 4).

Серед туристсько-краєзнавчих гуртків у Харківській області у 2023 р. найбільше вихованців відвідували гуртки, які спеціалізуються на науково-дослідницькій діяльності (38%), що створює у перспективі базу майбутніх абітурієнтів, які продовжать навчання у закладах вищої освіти у галузі географії, краєзнавства, туризму. Значна частка вихованців відвідують гуртки з екологічного краєзнавства (16%), народознавства (9%), історичного краєзнавства (11%), географічного краєзнавства (7%) (рис. 5). Структура туристсько-краєзнавчих гуртків у Харківській області створює передумови для підготовки майбутніх краєзнавців – географів, істориків, екологів, а також туризмознавців.

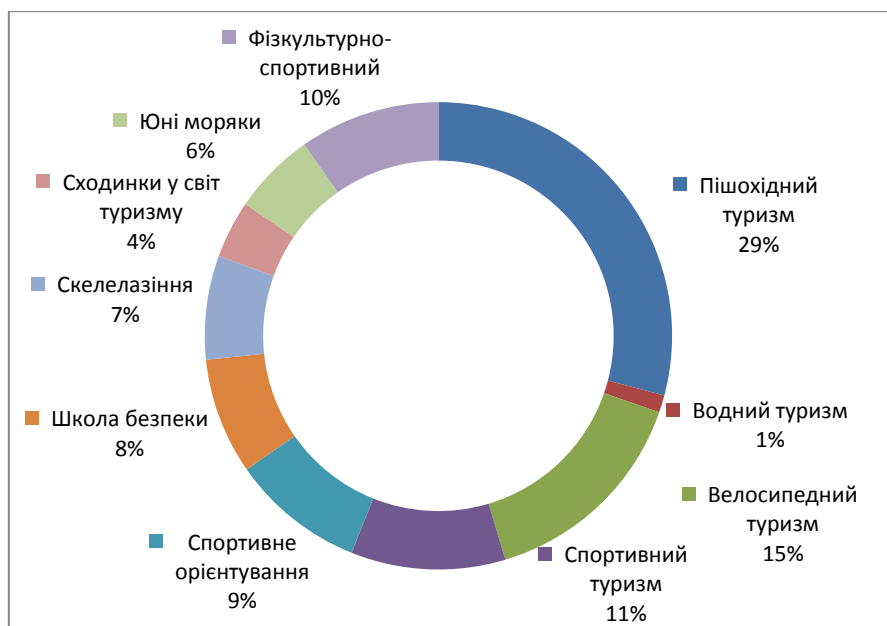

Рис. 4. Частка вихованців у туристсько-спортивних гуртках Харківської області у 2023 р.
 Fig. 4. The share of pupils in tourist and sports clubs of Kharkiv region in 2023

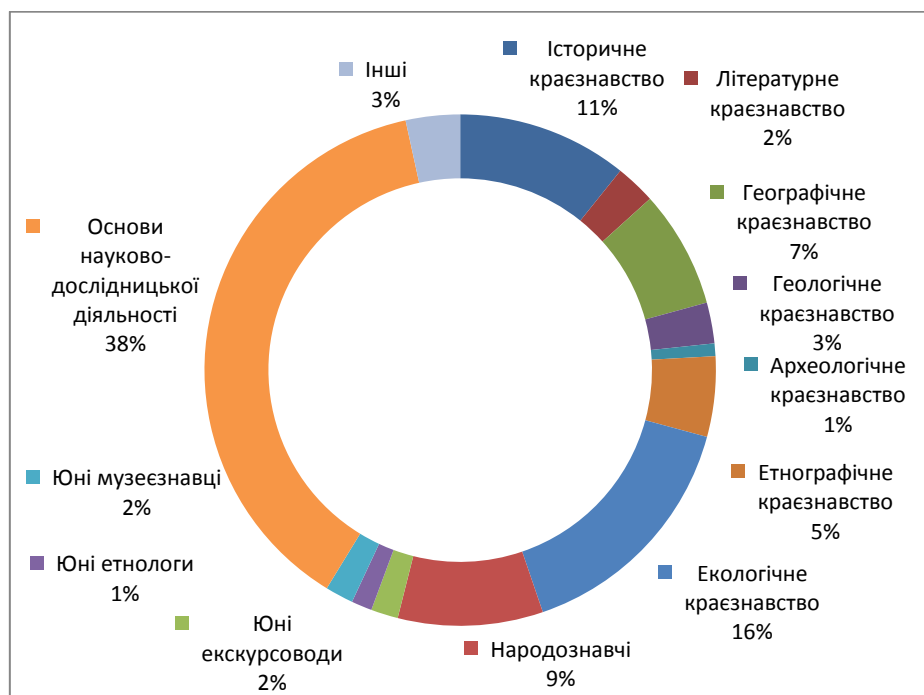

Рис. 5. Частка вихованців у туристсько-краєзнавчих гуртках Харківської області у 2023 р.
 Fig. 5. Share of pupils in tourism and local studies clubs of Kharkiv region in 2023

До 24.02.2022 р. у міських та сільських населених пунктах Харківській області (без урахування обласного центру) працювало 45 закладів позашкільної освіти. За підсумками 2023 р. працюючих закладів залишилося 31, тобто від бойових дій чи окупації постраждало або припинило функціонування понад 30% закладів. Тим не менше, у функціонуючих закладах позашкільної освіти у 2023 р. працювало 874 гуртки, в яких навчалися 15299 вихованців (рис. 6).

В територіальному розподілі мережі позашкільних закладів через повномасштабне вторгнення росії найбільше постраждали заклади Куп'янського району, в якому на сьогодні не працює жоден з 5 довоєнних позашкільних центрів.

В Ізюмському районі через бойові дії було закрито 3 центри позашкільної освіти, наразі функціонують ще 3, з загальною мережею в 73 гуртки з 1185 вихованцями.

Лозівський район втратив лише 1 центр позаш-

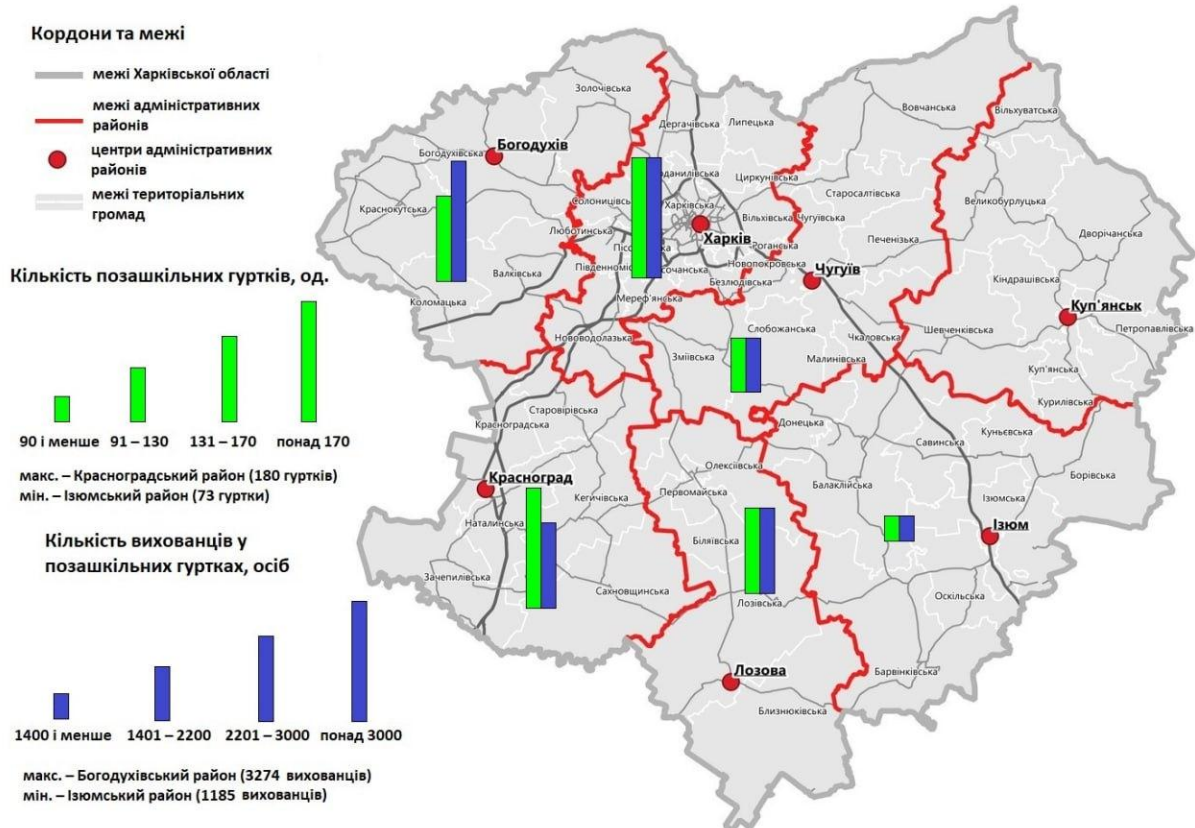
кільної освіти через початок бойових дій, на сьогодні в районі працюють 5 закладів, які мають 163 гуртки та 2934 вихованці.

У Чугуївському районі відбулося закриття однієї установи позашкільної освіти. За даними 2023 р. там функціонують 7 закладів, в яких працював 121 гурток для 1767 вихованців.

У Харківському районі через обстріли припинили свою діяльність 3 заклади, наразі працює 178 гуртків з 3204 вихованцями у 6 позашкільних центрах.

У Богодухівському районі до 24.02.2022 р. працювало 6 позашкільних закладів та центрів, з яких 1 було закрито після повномасштабного вторгнення росії. За підсумками діяльності закладів позашкільної освіти у 2023 році в районі функціонують 5 закладів, в яких працює 169 гуртків з 3274 вихованцями.

Красноградський район залишився єдиним, в якому на кінець 2023 р. працювали усі заклади позашкільної освіти, що і до 24.02.2022 р. – 6 центрів із 180 гуртками та 2935 вихованцями.

Рис. 6. Позашкільні гуртки туристсько-краєзнавчого напрямку у Харківській області у 2023 р.
Fig. 6. Extracurricular clubs of tourism and local studies in Kharkiv region in 2023

Таким чином, можна зазначити, що, незважаючи на тимчасову окупацію росією північної та північно-східної частини Харківської області (на кінець 2023 р. було окуповано близько 2% території області; у 2024 р. ця територія збільшилась), прифронтове та прикордонне положення, руйнацію критично важливої, соціальної та житлової інфраструктури, близько 70% закладів позашкільної освіти в населених пунктах Харківської області зберігають свою функціональність з навчання та виховання учнівської молоді у гуртках різного спрямування.

Висновки. Отже, за останні 5 років відбулися суттєві зміни у компонентній і територіальній структурі туристсько-краєзнавчої діяльності у Харківській області, зумовлені пандемією Covid-2019 і повномасштабним вторгненням рф. Кількість центрів позашкільної діяльності у районах Харківської області зменшилась на третину, а кількість гуртків туристсько-

ко-краєзнавчого спрямування та вихованців у них скоротилась більш ніж удвічі. Найбільше постраждали центри позашкільної діяльності у районах, які перебували у тимчасовій окупації або у зоні бойових дій – Куп'янському, Ізюмському, Харківському. У регіоні найбільш розвинені такі напрями туристсько-краєзнавчої діяльності як пішохідний туризм, велотуризм, спортивний туризм, спортивне орієнтування. Головними напрямками краєзнавства за кількістю гуртків та їх вихованців є екологічне, історичне, географічне краєзнавство, народознавство.

У перспективі необхідно більше уваги приділяти національно-патріотичному та військово-патріотичному вихованню, що надзвичайно актуально в умовах воєнної агресії рф. На деокупованих територіях необхідно відновлювати центри позашкільної освіти та розвивати краєзнавчу роботу з учнівською молоддю.

Список використаної літератури:

1. Всеукраїнська нарада з питань викладання навчального курсу «Основи краєзнавства» у закладах вищої освіти. Матеріали та документи. Київ, 24 травня 2018 р. / Науковий редактор О.П. Реснт, відповідальний редактор О.А. Удод. Київ, 2018. 112 с.
2. Добровольська Н., Скриль І. Актуальні дослідження топонімів Харківщини учнівською молоддю // Регіон – 2023: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20 жовтня 2023 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. – С. 90-92.
3. Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали V Міжнародної наукової конференції (Суми, 11–12 листопада 2021 р.). У 2 ч. Ч. 2. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. 142 с.
4. Історія: Україна і світ. 10–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2022. 64 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/Istoriya-Ukrayina.i.svit-Intehrovanyy.kurs.30.09.2022.pdf>
5. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Київ: НРЕС PRESS, 2022. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
6. Королько А. Методичні рекомендації для семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Основи шкільного краєзнавства» (для студентів IV курсу спеціальності 014.03 «Середня освіта (Історія)»). Івано-Франківськ, 2019. 78 с.
7. Мироненко К., Добровольська Н. Впровадження екскурсійних та польових досліджень у навчальний процес географії // Регіон – 2024: суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 4 квітня 2024 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2024. – С. 33-34.
8. Немець Л., Телебенева Є., Скриль І., Погребський Т. Особливості краєзнавчо-туристичної діяльності учнівської та студентської молоді в Харківській області. *Часопис соціально-економічної географії*. 2021. Вип. 30. С. 41-49. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2021-30-04>
9. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник / Міністерство освіти і науки України; Ін-т освітньої аналітики; за заг. ред. С.М. Шкарлета. Київ, 2022. 358 с.
10. Понедельник Л.А. Методичні рекомендації для семінарських занять та самостійної роботи з нормативної дисципліни «Організація краєзнавчої роботи учнів у школі» для студентів підготовки бакалавра спеціальності: 014 «Середня освіта (Історія)» освітньої програми: «Історія, правознавство, суспільствознавство». Луцьк, 2022. 56 с. URL: <http://surl.li/jtvms>
11. Редін В.І., Скриль І.А. Наслідки російської військової агресії для культурної спадщини Харківщини // Регіон – 2022: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 24 листопада 2022 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2022. – С. 178-180.

Iryna Skryl

*PhD (Geography), Associate Professor, Head of the Local History Department,
Kharkiv Regional Station for Young Tourists, Tankopiya Str., 15/2, Kharkiv, 61091, Ukraine
e-mail: skril403@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2010-0872>*

Nataliia Dobrovolska

*PhD (Geography), Methodologist of the Local History Department,
Kharkiv Regional Station for Young Tourists, Tankopiya Str., 15/2, Kharkiv, 61091, Ukraine
e-mail: natalie.dobrovolskaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5583-2179>*

Yurii Kandyba

*PhD (Geography), Associate Professor, Kostyantyn Niemets Department of Human Geography and Regional Studies,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: yuriy.kandyba@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1155-057X>*

FORMS OF TOURIST AND LOCAL STUDIES WORK IN KHARKIV REGION DURING THE MARTIAL STATE

The article analyzes the peculiarities of tourism and local studies work in Kharkiv region in the conditions of military aggression of the Russian Federation. The authors characterized the main directions of the organization of educational activities of extracurricular educational institutions and highlighted national-patriotic and tourist-local studies among them. The analysis of the dynamics of the tourist and local studies activities of schoolchildren manifested that the number of clubs and their students decreased by more than half in Kharkiv region during 2019 - 2023.

In the structure of tourist and sports clubs, the largest share of pupils falls on hiking tourism, bicycle tourism, sports tourism, and sports orientation. Among tourist and local studies clubs, the most pupils attend clubs in the field of scientific research, environmental local studies, ethnology, historical and geographical local studies.

As a result of the military aggression of the Russian Federation in Kharkiv region (excluding the regional center), more than 30% of extracurricular education institutions were damaged or ceased to function due to hostilities or occupation. The institutions of the Kupyansk district were the most affected, where none of the five extracurricular education institutions are currently operating. Three out of 6 extracurricular education centers operate in Izyum district, 6 out of 9 in Kharkiv district, 5 out of 6 in Loziv and Bohodukhiv districts, 7 out of 8 in Chuguyiv district, and all 6 centers operate in Krasnograd district.

The priority areas of extracurricular education in Kharkiv region should be national-patriotic and military-patriotic education, which is extremely relevant in the conditions of military aggression of the Russian Federation. In the de-occupied territories, it is necessary to restore centers of extracurricular education institutions and develop local studies work with schoolchildren.

Keywords: *local studies, tourist and local studies work, national and patriotic education, extracurricular educational institutions, tourist and local studies clubs.*

References:

1. Vseukrainska narada z pytan vykladannia navchalnoho kursu «Osnovy kraieznavstva» u zakladakh vyshchoi osvity. Materialy ta dokumenty. Kyiv, 24 travnia 2018 r. Naukovyi redaktor O.P. Reient, vidpovidalnyi redaktor O.A. Udod. Kyiv, 2018. 112 s. [in Ukrainian].
2. Dobrovol'ska, N., & Skryl, I. (2023). Aktualni doslidzhennia toponimiv Kharkivshchyny uchnivskoiu moloddu [Actual studies of toponyms of Kharkiv region by students]. *Rehion–2023: stratehiia optimalnoho rozvytku: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Region–2023: optimal development strategy. Proceedings of the international scientific and practical conference* (Kharkiv, 20 October 2023). Ed. L.M. Niemets. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, pp. 90-92 [in Ukrainian].
3. *Istoryko-kraieznavchi doslidzhennia: tradytsii ta innovatsii – Historical and regional studies: traditions and innovations. Proceedings of the V international scientific conference* (Sumy, 11-12 November 2021). U 2 ch. Ch. 2. Sumy: FOP Tsoma S.P., 2021. 142 s. [in Ukrainian].
4. Istoryia: Ukraina i svit. 10–11 klasy. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Kyiv, 2022. 64 s. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/Istoriya-Ukrayina.i.svit-Intehrovanyy.kurs.30.09.2022.pdf> [in Ukrainian].
5. Istoryia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia 6–11 klasy. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Kyiv: HREC PRESS, 2022. 106 s. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> [in Ukrainian].
6. Korolko, A. (2019). Metodichni rekomendatsii dlia seminarshkykh zaniat ta samostiinoi roboty z dystsypliny «Osnovy shkilnoho kraieznavstva» (dlia studentiv IV kursu spetsialnosti 014.03 «Serednia osvita (Istoryia)»). Ivano-Frankivsk, 78 s. [in Ukrainian].
7. Myronenko, K., & Dobrovol'ska, N. (2024). Vprovadzhennia ekskursiinykh ta polovykh doslidzen u navchalnyi protses heohrafii. *Rehion-2024: suspilno-heohrafichni aspekty: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovtsiv* (m. Kharkiv, 4 kvitnia 2024 r.). Hol. red. kolehii L.M. Niemets. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. S. 33-34 [in Ukrainian].
8. Niemets, L., Telebienieva, Ye., Skryl, I., & Pohrebskyi, T. (2021). Osoblyvosti kraieznavcho-turystychnoi diialnosti uchnivskoi ta studentskoi molodi v Kharkivskii oblasti. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii*, 30, 41-49. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2021-30-04> [in Ukrainian].
9. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsiino-analitychni zbirnyk*. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; In-t osvitnoi analityky; za zah. red. S.M. Shkarleta. Kyiv, 2022. 358 s. [in Ukrainian].
10. Poniedielnyk, L.A. (2022). Metodichni rekomendatsii dlia seminarshkykh zaniat ta samostiinoi roboty z normatyvnoi dystsypliny «Orhanizatsiia kraieznavchoi roboty uchniv u shkoli» dlia studentiv pidhotovky bakalavra spetsialnosti: 014 «Serednia osvita (Istoryia)» osvitnoi prohramy: «Istoryia, pravoznavstvo, suspilstvoznavstvo». Lutsk. 56 s. Retrieved from <http://surl.li/jtvms> [in Ukrainian].
11. Redin, V.I., & Skryl, I.A. (2022). Naslidky rosiiskoi viiskovoi ahresii dlia kulturnoi spadshchyny Kharkivshchyny. *Rehion-2022: stratehiia optimalnoho rozvytku: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kharkiv, 24 lystopada 2022 r.). Hol. red. kolehii L.M. Niemets. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. S. 178-180 [in Ukrainian].

Received 03 April 2024

Accepted 08 May 2024